

Kristen Spillemand – den kloge mand i Himmerland

Af Erik Høvring Pedersen

En folklorists udgangspunkt må være at fortælle noget om folk gennem folk selv.

Tidligere tiders forskere anlagde et syn, der var en del anderledes. Folk og relationer mellem dem indgik ikke i deres studiefelt på samme måde som idag. Man studerede folks kulturarv, i håb om at kunne finde elementer fra den ældste kultur, gerne gamle hedenske eller kristne træk. Forskningen var samlet om at fremdrage sådanne ting, og folk kom kun ind i en passiv sammenhæng – som bærere af studieobjektet.

Det var den tankegang, som lå bag studiet af kloge folk og folkeminderne i det hele taget. Man brugte det som kilde til folketroen. Det betød, at man centrerede sig om det hos den kloge, som havde med trosforestillinger at gøre, sådan noget som trylleformler, trolddomsforestillinger og magisk adfærd i det hele taget. Man har fikseret på dette, og ikke set den kloge som en del i et sammensat system. Man har på ingen måde gjort sig klart, hvorfor den kloge eksisterede, eller hvorfor folk søgte ham.

I dag er det forskningsmæssige udgangspunkt at behandle stoffet ud fra *interaktioner* mellem folk, og idet det er tilfældet, er man nødt til at gøre sig klart, hvilken *kontekst* folkene lever i, thi den er i høj grad med til at styre meninger og forestillinger.

Jeg vil her forsøge at skildre interaktionen mellem en klog mand og hans samtidige for derigennem at søge frem til noget generelt om kloge folk og den kontekst, de opererer i. Jeg har valgt at arbejde med den klassiske type kloge, hvor jeg tager udgangspunkt i den kloge mand Kristen Spillemand fra Farsø i Himmerland. Det vil jeg gøre, så langt det er muligt med de optegnelser, som jeg har til rådighed.

Kilderne

Jeg har på forskellig vis søgt at fremskaffe kildemateriale om Spillemanden. Bl. a. har jeg forsøgt mig med annoncer og artikler i den lokale presse,

interviews, spørgeskemaer til apoteker, foruden at jeg har gennemført diverse museer og lokalhistoriske arkiver for at tilvejebringe materiale. Jeg har prøvet hos familien, men intet fundet. Kun har jeg fået oplyst, at man har noget, men at det på en eller anden måde er forsvundet.

Evald Tang Kristensen oplyser i sine erindringer, at han besøgte Spillemanden, og at han fik ham til at skrive en recept, som han endnu gemmer. Jeg har i Dansk Folkemindesamlings arkiver ikke været i stand til at finde den recept, Tang Kristensen omtaler, og den var heller ikke blandt hans materiale på Herning Museum.

Man kan stadig på apoteker købe »Kristen Spillemands dråber«, og omkring dem lavede jeg en spørgeskemaundersøgelse. Jeg sendte dem ud til et bredt udvalg af landets apoteker, som i vid udstrækning også returnerede dem.

I Farsø Avis indsatte jeg en annonce, hvori jeg efterlyste oplysninger om Spillemanden, men det gav ikke noget resultat. Jeg fik heller ikke noget ud af en kronik om Spillemanden, som jeg fik optaget i Aalborg Stiftstidende.

På Vesthimmerlands Museum i Aars viste det sig, at man havde en temmelig stor samling omkring folkemedicin. Og trods byggerod gav lederen af museet mig lov til at gennemgå materialet. Der var et par recepter, som var skrevet af Spillemanden, samt en dyrlægebog, der havde været hans.

Jeg prøvede at undersøge, om man på Farmacihistorisk Museum skulle ligge inde med noget, men jeg fik til svar, at jeg p. t. intet kunne få derfra.

Det lokalhistoriske arkiv i Farsø lå inde med en hel del sagnoptegnelser, som dog viste sig, for størstedelens vedkommende, at være afskrifter efter Evald Tang Kristensen.

Netop hos Tang Kristensen findes der en hel del optegnelser om Spillemanden. Hans samling udgør sammen med de optegnelser, der findes på Dansk Folkemindesamling, grundstammen i det materiale, jeg har haft som grundlag i mit arbejde.

Præsentation af Kristen Spillemand

I den vesthimmerlandske landsby Farsø levede der i forrige århundrede en gårdmand ved navn Kristen Sørensen (1808–91). Han havde ved siden af sit jordbrug en vældig praksis som klog mand, og i sine unge dage havde han været landsbymusikant. Derved havde han fået tilnavnet Spillemanden, der så at sige fortrængte hans fødenavn; thi ikke blot i folkemunde, men også i officielle dokumenter og protokoller benævnes han med dette navn.

Kristen Spillemand var en ganske almindelig bonde at se til. Han var en middelhøj, godt bygget, tæt og kraftig mand – vejede nok 200 pund.

Der findes intet fotografi af ham, men mange folk har forsøgt at beskrive hans udseende. En af dem er forfatteren Johannes V. Jensen (1873–1950). Han er opvokset i Farsø, og som barn kom han meget i Spillemandens gård, Stensgård, som ligger vesten for byen. I sin historie om Spillemanden giver han et billede, som på det nærmeste indbefatter alle de karakteristika, der omtales i de øvrige beskrivelser: »Han var overnaturlig stor og svær, med et Par Klapbukser uden Mage, han lignede Taarnet i Skak, høj og rund og tæt, med et rankt Hoved, som gik i et med Skuldrene. Det store Ansigt var ejendommelig sort, tørvesort; en lille Hudlap hang ham fra Læben ned over Hjørnetanden, naar han talte. Naar han trak Vejret flappede det i Halsen paa ham, som om han fik Luft igennem en Mængde Barden, som en blæsende Hval, Stemmen var fed og dæmpet, som om den kom fra et Bjerg, højt oppe fra; han talte det gamle distinkte, rammende Jydske, som nu ikke mere tales« (1).

Kristen Spillemands position og funktion i samfundet

Spillemanden levede i et lille almuesamfund helt ude i den vestligste del af Himmerland. Det var et lille lokalsamfund, hvis begrebsverden byggede på gamle normer og traditioner.

Igennem 1800-tallet havde man været vidne til stavnsbåndets ophævelse, hoveriets afløsning, selvejerløbene, indførelsen af almueundervisning osv., men det var først sent i århundredet, der skete en nævneværdig ændring i de vestjyske bønders levevis og samfundsforhold.

Grunden til, at forholdene var sådan, var i høj grad bestemt af økonomiske faktorer. Egnen var fattig. Jorden var ringe, for en stor dels vedkommende dækket af heder og moser.

Disse omstændigheder gjorde, at produktionen var minimal. Der var ikke noget at handle med, så kommunikationen til omverdenen var ringe, og bønderne fik ikke nogen penge. Håndværkere og handlende blev derfor ikke tilskyndet til at slå sig ned på egnen. De ville ikke kunne leve. Befolkningen, der ud over præst, degn og smed udelukkende var folk, som arbejdede med jorden, enten som jordløse landarbejdere, som tyende, som husmænd eller som gårdmænd, var derfor overladt til sit selvhjulpne hjemmesystem. Man var tvunget til at klare sig selv. Man oparbejdede en samfundsstruktur, hvor herredets grænser var det yderste i ens univers. Ofte kom folk i hele deres liv ikke udenfor deres fødeegn. Man var sig selv nok. Samfundet vendte indad. Der var fremkommet en livsførelse, der ikke var forskellig fra generation til generation. Alle var fortrolige med hinanden. Der blev opbygget en mur af normer og traditioner, som omsluttede samfundet og gjorde det svært for nye ideer at komme igennem.

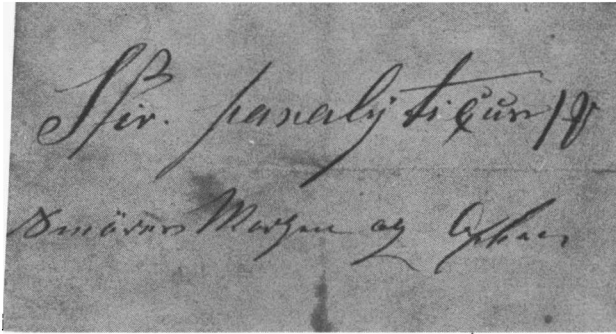
for Dyrlægen, Peter
Jørgen Jensen
Hjem, den 14. 1883
af Dyrlægen Jensen det følger.
om at lægen det kunde følge
van. Marguerite i Hjem
per Ladefoged

I en dyrlægebog, som nu opbevares på Vesthimmerlands Museum i Aars, har Spillemanden tilskrevet denne recept.

Omkring provisorietiden gik der hul på denne isolation, og der blev vendt op og ned på disse forhold. Ikke mindst andelsbevægelserne og folkehøjskolerne med deres udsyn har i denne forbindelse spillet en vigtig rolle. Folk blev mere oplyste, og følgelig mere bevidste – også politisk. For eksempel samledes i slutningen af 1880'erne over 1000 mennesker på Farsø-egnen for at hylde venstremanden Berg, og stedets gamle landstingsmand, Per Ladefoged, blev udråbt til Højres »Røvpermendikkel«.

Kristen Spillemand levede det meste af sin tid i det gamle selvhjulpne almuesamfund, men hans levetid faldt således, at han også oplevede den samfundsomvæltning, som den nye tid bragte med sig.

Hans gård hørte til de store på egnen, og derved blev han automatisk placeret i den øverste del af sit samfunds hierarki. Det var af samme årsag, at han på et tidspunkt blev medlem af sogneforstanderskabet. Han var en mægtig mand i sit sogn, og det legitimerer det forhold, at han havde socialt samkvem med byens honoratiores. Dyrlægen, Hans Jensen, kom sammen med Spillemanden. Han fik bl. a. mælk ude hos ham. Dyrlægens datter, forfatteren Thit Jensen, har skrevet følgende om de to mænd: »Jeg kom i hans (Spillemandens) Hjem, da jeg var en lille Pige, for min sjove interesserede Far dyrkede ham. (. . .) Jeg var for lille endnu til at fange Indholdet

På Vesthimmerlands Museum i Aars opbevares denne receipt, som Spillemanden skulle have skrevet.

af de to Mænds Samtaler, jeg husker kun at min Fader kunne staa længe, se ned og lytte til Chresten Spillemands Forklaringer« (2).

Sognets beboere betragtede Spillemanden som en af »Egnens Bedstemænd og Overhoveder«: »Her var det Spilmanden, den gamle velstaaende og højt ansete Gaardmandsfamilie ude paa Marken, man saa op til, mellem Bønder var de af Adel, en egen selvfølgelig, hærdet, for altid grundfæstet Stilling« (3).

Hans stilling var altså ikke blot dikteret af økonomiske forhold, men også bestemt af hans personlighed. – En personlighed, som gjorde at man søgte til ham for at høre hans råd i alle mulige sager: »Det var saadan en smuk Familie, alting rent og vellugtende ude hos Spilmandens, med skinnende Kobbertøj paa Væggene, alting selvfølgelig, saadan som Bønder var, og altid havde været; jeg tænker at det var saadan en gammel arvet Velfærd der fra Begyndelsen var Aarsag til at man havde hentet Raad hos Spilmanden; og saa var han endt med at blive Allemands Tillidsmand i Liv og Død. Den absolutte Tillid til ham beroede først og fremmest paa hans Sanddruhed, noget frygtløs, som gik lige i Tingene, uden Omsvøb, ens over for alle« (4).

Spillemanden blev søgt om råd for menneskers og dyrs sygdomme, men også for alle mulige uheld så som misvækst, mælk der ikke ville blive til smør, kærestesorg osv. Folkene i det gamle almuesamfund anså alle disse forhold som hekseres onde gerninger. – En meddeler til Dansk Folkemindesamling forklarer på følgende vis almuebøndernes opfattelse: »Det var i Folks Fantasi fortvivlede Sygdomme og derfor skulde der ogsaa fortvivlede Lægemedler til dem. Der kendtes ingen anden Aarsag til Sygdommen end hekseri og derfor var det selvfølgelig rigtigt at de henvendte sig til Heksemestrene« (5).

Kristen Spillemand var fortrolig med folks opfattelse, og behandlede på deres præmisser. – De kloge folk, som behandler ud fra den forestilling, at det er onde magter, hekse, der er årsag til dårligdommen, kaldes *forgørelsesbekæmpere*. Kort fortalt går forgørelsestroen ud på, at der findes onde magter, som enten kommer til udtryk gennem onde mennesker, hekse, eller også optræder de selv i form af en ond ånd, Fanden. Dette onde, enten personificeret i Fanden eller en heks, påførte uskyldige mennesker, dyr eller redskaber skavanker.

Det fortælles, at Spillemanden havde en trolddomsbog, sin Cyprianus, i bordskuffen. Han skulle engang have udtalt: »Måske a har bøgerne (. . .) men a vil ikke befatte mig med det. Men a kan lægge en plage på det menneske, så hvis han ikke er for hård i gemyttet og alt for gammel en tyv, så skal han nok komme med det igjen« (6).

Den type kloge folk, der som Spillemanden hørte hjemme i et lille samfund og udgjorde en del deraf, kaldes i fagsproget blandt folklorister for *integrerede kloge*.

De funktioner, som eksisterede i det gamle almuesamfund, var alle dikteret af mere eller mindre livsvigtige behov. Der måtte være nogen til at bygge huse, lave redskaber m. m., og der måtte også være folk til at tage sig af det mere kreative, hvilket Spillemanden var med til, idet han underholdt med sin violin, når der blev holdt fest i byen.

Lokalsamfundene kunne, bortset fra smeden, ikke bære at føde folk, der var specialiserede, faguddannede, heltidsarbejdende indenfor et bestemt erhverv, så derfor måtte bønderne selv – ved siden af landbruget – sørge for at udføre de hvern, der var brug for. Ofte gik det at kunne håndtere et bestemt håndværk i arv indenfor de samme familier. Sådant var det også med hensyn til de kloge folk. Det var gerne en tradition i bestemte familier at være sygdomsbehandlere. De kloge folk var på samme måde som håndværkeren integreret i samfundet, hvor de udførte en nødvendig funktion. Derfor blev de accepteret, og for Kristen Spillemands vedkommende blev hans sociale status endda styrket.

Imidlertid var det ifølge loven ikke tilladt at udøve sygdomsbehandling, når man ikke var faguddannet læge. Det blev betragtet som illegalt, som kvaksalveri. I en forordning fra 1794 kundgøres det, at enhver, der tog syge i kur og udsatte disse for fare, skulle straffes. Første gang med 20 Rdl. i bøde (eller 8 dage på vand og brød), og anden gang med 6 mdr. fængsel – og for hver af de følgende tilfælde blev straffen fordoblet. Disse love blev i praksis sjældent fulgt. Ofte lod man de kloge være, eller også lod man dem hurtigt benåde. F. eks. blev Spillemanden aldrig stævnet for sin praksis som klog mand. En grund til, at dette forhold eksisterede, kan være, at lægevæsenet i forrige århundrede slet ikke var udbygget. Det var især i

byerne og i den østlige del af landet, de læger, der blev uddannet, slog sig ned. Derfor måtte de små lokalsamfund i de vestlige egne selv klare deres sygdomsbehandling. I Mangors Landapothek fra 1826 skrev en professor dr. Wendt: »Men hvad skal Landboerne gjøre, især i Tilfælde, der fordrer hastig Hjælp og ofte kunne indtræffe om Natten i den mørke Vintertid? Han har ofte flere Mile til Lægens Bolig« (7).

På baggrund af manglen på læger er det derfor naturligt at antage, at man har ladet kloge folk praktisere i fred, simpelthen fordi der ikke var noget rimeligt alternativ.

Læge kontra klog mand

I 1860 fastlagde Justitsministeriet, at Farsø skulle være stedet, hvor apotek og lægebolig for Vesthimmerland skulle ligge. Men at der kom en læge til byen var ikke ensbetydende med, at man holdt op med at gå til den kloge mand. – Der er utallige forhold, som spiller ind, i og med at man går til den kloge. Nogle af disse er individuelt-definerede og kan kun bestemmes fra den ene patient til den anden, men trods alt er det muligt at skitsere nogle omstændigheder, som var fælles for folkene i Spillemandens samfund, og som var bestemmende for, at man søgte den kloge mand frem for lægen.

At man undlod at gå til den faguddannede læge hænger vel sammen med, at man havde et andet syn på sygdomme – på sygdomsbegrebet. Forgørelsestroen var indgroet hos almuebønderne, og den kloge var fortrolig med dette forhold. Han tog udgangspunkt deri i sin behandling, således at der blev overensstemmelse mellem den og patientens sygdomsbehandling. Dette var der ikke, når man søgte lægen, og det har givetvis afholdt folk fra at søge ham.

Lægen var for bønderne en øvrighedsperson, og hidtil havde øvrigheden for dem været lig med herremanden – en mand de altid havde været i opposition til. Denne holdning blev til at begynde med overført til lægen. Han blev lukket ude af almuesamfundets mur af indadvendte normer og traditioner: »Der blev aldrig hentet Læge og sjældent Dyr læge; Sygdomme hos Mennesker skulde moes hen (svinde af sig selv) eller kureres ved Hjemmeraad, og gjaldt det et Kreatur, var der til syvende og sidst Raad at faa hos Brokonen i Vannerup (Spillemandens tante). (. . .) En Dag var det bleven fortalt, at nu var der hentet Doktor til Godsejer Kjeldsen, Mølgaard, hvortil Knud bemærkede: »Dæn j Slaw Folk hen jter Doktor, saa snaar en Skid æ rænd wild i dem.« At hente Doktor var for ham Tegnet paa den visse Død« (8).

Betænkkeligheden ved at gå til lægen hænger sammen med, at behandlingsmetoderne var simple og helbredelsesprocenten lav, hvilket igen

bunder i, at man ofte først i yderste stund gik til ham: »Først bruger de, hvad de selv troede at vide, venner og naboers råd, dernæst såkaldt kloge mænd (. . .) – og til sidst den rette læge; hans kundskab er da oftest ude af stand til at hæve den forårsagede skade, i det mindste ikke erstatte tabet« (9).

Afdøde museumsforstander H. P. Hansen er i sin bog *Kloge Folk* inde på, at det var dyrt at gå til lægen, og at det for landboerne ofte kneb med at skaffe rede penge, så derfor gik man til kvaksalveren, hvis honorar man kunne betale med arbejde, naturalier eller en lille skilling.

Psykologiske forhold, så som at man skammede sig over sit tøj eller sin sygdom – f. eks. fnat eller lus, har ligeledes afholdt mange fra at søge lægen.

For Spillemandens sogns vedkommende var især dyrlæge Jensen, der i 1872 slog sig ned i Farsø, med til at drage befolkningen ud af dens isolerede tilværelse. Idet Spillemanden var en slags lederskikkelse, var han en af de første, der kom i kontakt med de nye folk. Han kom sammen med dyrlægen, byttede bøger med ham osv. Og som det fremgår af følgende optegnelse, skulle man umiddelbart tro, at han, i og med at lægen/dyrlægen var kommet til byen, mere eller mindre havde opfattet sin praksis som overflødig: En dreng fra smeden i Haubro kommer angående nogle syge føl, og han spørger om de kan være forgjort. – »Nej, bette Kål, det hår engen Wærdens Teng å sæj, mæn dær æ kommen en nøj Dyrlæger hæer te Bøjen, han hår læed di Teng, han ka unjersøeg je Føller å gi dæm di ræjti Medisiner, de ka a ett gjør, go do åp te ham å fo ham mæ dæ hjem te å unjersøeg Føllern, han ka sekker nåk hjælp jer« (10).

Det har været en udbredt opfattelse, at i og med at samfundets industrialisering tog sin begyndelse, og befolkningens dannelsesmæssige stade blev hævet, så ophørte de kloge med at praktisere. Imidlertid skete der blot en ændring i fremtrædelsesformen. De havde nemlig en åbenlys økonomisk interesse i, at folk stadig søgte dem. For at praksisen kunne videreføres, måtte den tilpasses den øvrige samfundsændring. Bl. a. skete der en ændring i behandlingsmåden. Den gamle forgørelsesbekæmpelse bestod af to hovedelementer. Primært var det modtrolddommen, man centrerede sig om, og i anden række de naturmedicinske medikamenter. Nu sker der det, at i takt med samfundsudviklingen mister forgørelsestroen sin reference i befolkningen, og derfor bliver modtrolddommen i de kloges behandlinger undertrykt til fordel for de naturmedicinske medikamenter. Behandlingsmetoderne får – ud fra et moderne synspunkt – en mere rationel form, der minder en del om den faguddannede læges.

Som følge af de bedrede kommunikationsforhold og centreringen om de medicinske præparater blev den personlige konsultationsforms betydning formindsket. Folk kunne nu skriftligt henvende sig til den kloge for at få en

recept eller et medikament for en given sygdom. Eller også har den kloge fundet frem til et middel, der fremstilles på apoteker og sælges via dem uden forbindelse med den, der har lavet opskriften. På den måde bliver det medikamenterne mere end den kloge, der er det væsentlige. På den anden side skabte den større samfærdsel en meget større patientskare for den kloge. Han var ikke længere integreret klog, og folk hjemsøgte ham nu fra store dele af landet for at blive helbredt. – Tit var det også tilfældet, at den kloge rejste ind til de større byer, hvor han holdt konsultation på kroer og lignende steder.

Kristen Spillemand oplevede den ny tid, og han formåede at transformere sin funktion som klog mand ind i den ny samfundsstruktur. Dikteret af ønsket om at hans prestige, sociale og økonomiske status ikke måtte forringes, tilpassede han sin praksis til det nye, hvor det mystiske, uforklarlige og okkulte ikke kunne leve. Han levede på overgangstiden mellem det ny og det gamle, hvilket også afspejler sig i hans behandlingsmetoder. I de optegnelser, der findes om Spillemanden, og de er alle fra de sidste år af hans levetid, kan man tydeligt se, at han afpassede sin behandlingsmetode efter patientens sygdomsopfattelse. F. eks. troede smeden fra Haubro fuldt og fast på forgørelse. I følgende diskussion med dyrlægen holder han stivnakket fast ved, at hans føl er forgiort: »Hvad er det for noget, og hvordan kan det gå til?« – »Ja, de wed da Fanjen, hwodan de ka go te, mæn de ka wal skie we uwn Folks Øwnsjøn we å blæes ætter dæm gjemmel e Halmstro helder we en Gnist fræ Piven, a wed skott hwodan di gjør ed, mæn a wed, te de ka fodærre Dyr po dæn Måed« (11).

I dette tilfælde ordinerede Spillemanden 4 strimler papir med en mærkelig påskrift, som stiltiende skulle bindes på føllenes hale og manke.

I andre situationer, hvor patienten ikke troede på forgørelse, gav han behandlingen en udformning, hvor det okkulte blev opgivet til fordel for en form, der centrerede sig om de naturmedicinske medikamenter, der som underordnet element indgik i den gamle forgørelsesbekæmpelse. Et eksempel derpå gives i følgende optegnelse: »Doktorens Kone i Farsø var blevet blind af Stær, og det kunde Kræn Spilmand kurere (. . .) Kuren bestod i, at han tog en Underkop, lagde et Stykke Papir paa, strøede noget Pulver, og dryppede nogle Draaber paa, saa brændte han det hele til Aske. Doktoren fik Besked paa, at han skulde holde Konens Arme, medens Spillemanden blæste Asken ind i hendes vidt aabne Øjne, men saa skulde Doktoren slippe Armene, saa hun kunde gnide sig i Øjnene, for det vilde gøre ondt, saa hun ikke kunde lade være med at gnide. Askepulveret tørrede og skørede den Hinde, som skulde fjernes, og naar hun gned Øjnene, gik Hinden løs, der blev skyllet efter med Vand. Og hun var paany sende« (12).

Den gamle etiket til »Kræn Spillemands dråber« fra Farsø Apotek.

Spillemanden prøvede ikke på at ændre patienternes sygdomsopfattelse. Det var i hans interesse, at folk, der troede på forgørelse, forblev i den overbevisning, thi med forgørelsestroen var han på hjemmebane. Han vidste, hvordan han skulle behandle på disse præmisser. Der lå også en økonomisk interesse i at give folk medhold i deres overtro, så gik de til ham i stedet for den faguddannede læge, og det er nok det, der var årsag til, at han: »Tog alt med Alvor og Ro, men morede sig sikkert over hans Standsfællers store Overtro paa Hekseri, som han daglig var vidne til og han var altfor en klog og oplyst Mand til selv at tro derpaa, men altid at give Folk Medhold da Overtroen var saa indgroet at ingen kunde overbevise dem om det modsatte« (13).

I den ændrede fremtrædelsesform kom apoteket til at spille en vigtig rolle for Kristen Spillemand. Idet Farsø Apotek i mange år var det eneste i den del af Vesthimmerland, og frem til 1885, hvor der blev oprettet et i Roslev, var det det nærmeste for store dele af det østlige Salling, hvorfor det også blev søgt af mennesker derfra. Når folk fra disse egne kom til Farsø, er det ganske naturligt, at de må have hørt om Spillemanden – især når man søgte apoteket. På den måde er rygtet om den kloge mand blevet spredt, og folk langvejs fra opsøgte ham. – Med andre ord, hans integrerede position blev brudt, og hans patientkreds var ikke mere udelukkende folk fra hans eget miljø.

I og med at de naturmedicinske præparater blev mere centrale i den nye fremtrædelsesform, opstod der et samarbejde mellem Spillemanden og Farsø Apotek. Han sendte sine patienter derind for at få den medicin, han ordinerede. – Folketraditionen fortæller, at apoteker Plesner sjældent ville få brød på bordet, hvis han skulle leve af distriktslægen alene. – Konsultationsformen, hvor den syge opsøgte den kloge i hans hjem, blev også for Spillemandens vedkommende ved med at eksistere, men idet han begyndte at arbejde med medikamenter som det primære, behøvedes hans personlige tilstedeværelse ikke, for at behandlingen skulle lykkes. Patienterne begyndte at skrive til ham for at få en recept eller et medikament. Det fortælles, at der på loftet i Spillemandens gård var et rum, som var fyldt med sådanne forespørgsler. Som følge af dette blev hans recepter spredt ud over

hele landet. Nogle steder har midlet haft den ønskede virkning, og folk er derfor blevet ved med at bruge det, når man igen fik den pågældende sygdom. Efterhånden er forbindelsen mellem ophavsmand og recept blevet glemt, og kun medikamentet er kendt og lever videre. Det er f. eks. tilfældet med Kristen Spillemands dråber, som også idag kan købes på apoteker over hele landet, men næsten ingen steder ved man, hvem Spillemanden var.

Kristen Spillemands dråber

I min søgen efter materiale omkring Spillemanden besøgte jeg Vesthimmerlands Museum i Aars. Imellem effekterne i dette museums samling omkring kloge folk fandt jeg et avisudklip fra Aalborg Stiftstidende fra den 16. april 1959. Det var en artikel med overskriften: »Kræn Spillemands gigtdråber«. Bl. a. var der et interview med den gamle apoteker Bollerup fra Farsø. Han sagde: »Men vi er sandelig ikke de eneste, der forhandler disse gigtdråber, fortæller apoteker Bollerup, Farsø. Det er ikke noget vi har eneret paa. Kræn Spillemands gigtdråber blev efterhaanden kendt og efterspurgt over hele landet, og saa blev opskriften indlemmet i apotekernes formelsamling« (14).

Tilskyndet af denne artikel og af Spillemandens barnebarn, Otto Hansens udtalelser om, at der ifølge hans overbevisning var mange flere folk, end man skulle tro, der brugte dråberne, besluttede jeg mig til at lave en nærmere undersøgelse omkring dem.

Jeg henvendte mig til apotekerne i den vestlige del af Himmerland. Det viste sig da, at Aars havde fremstillet 204 flasker i perioden feb. 1971 – dec. 1977, Løgstør havde påfyldt 324 fra 72 – 77, og Farsø apotek havde fra feb. 1972 – nov. 1977 påfyldt 900 flasker indeholdende 50 gram. Apoteker Gustav Sindbæk, Farsø, oplyste endvidere, at man benyttede forskriften fra Formula udg. af Danmarks Apotekerforening. København 1950 (FDA 50):

KRISTEN SPILLEMANDS DRÅBER

<i>Kalii hydroxydum</i>	25 g
<i>Tinctura guajaci ammoniata FDA 1950</i>	90 g
<i>Spiritus alcoholisatus</i>	150 g
<i>Aether spirituosus camphoratus</i>	230 g
<i>Spiritus lavandulae</i>	230 g
<i>Tinctura lignorum FDA 1950</i>	275 g
	<hr/>
	1000 g

»Kristen Spillemands dråber«.

Hovedbestanddelene i dråberne er æter, sprit, guajak – et barkudtræk fra et østasiatisk træ, kamfer og lavendel. Apoteker Gustav Sindbæk har oplyst: »Der er ingen magi forbundet med fremstillingen, der består i en simpel sammenblanding af ingredienserne« (15).

Fra spørgeskemaer, som jeg udsendte til et bredt udvalg af landets apoteker, fik jeg oplyst, at man almindeligvis har solgt otte–tolv 50 grams flasker pr. år i de sidste 5 år. Flere apotekere skriver, at salget har en faldende tendens. I Himmerland og Vestjylland er salget størst, og det er også fra de egne, der er indkommet flest besvarelser, ca. $\frac{3}{4}$ af de adspurgte. Salget falder, jo længere man kommer mod øst, og det samme er tilfældet med de besvarede skemaer. Langt under halvdelen er kommet tilbage fra Østjylland, Fyn og Sjælland. Imidlertid var der, som det fremgår af nedenstående skema, nogle øer også i de egne, hvor salget var væsentlig større end gennemsnittet.

Adspurgte apoteker med et årligt salg på over 20 flasker:

Hurup	36	Hobro	34
Østervrå	74	Løgstør	54
Ikast	28	Aars	30
Nørre-Nebel	28	Sønderborg Løve	30
Ringkøbing Løve	240	Borup	30
Varde	40	Næstved Løve ..	140
Farsø	150	Enghave (Kbh.) .	42

Det store salg i Himmerland kan forklares ved, at det netop var der, Spillemanden levede og havde sin praksis. Men ellers er det typisk for stederne med stort salg, at det er apoteker i landdistrikter eller i byer med et stort opland. Hvorfor salget i Ringkøbing er så stort, hænger måske sammen med, at det var i Vestjylland, den traditionelle naturhelbredelse levede længst. I Næstved, hvor man sælger 140 flasker om året, er køberne ældre af begge køn, og især folk fra landdistrikterne. I det hele taget er det gennemgående for alle apoteker, at køberne fortrinsvis har været ældre mennesker. Dog har der været visse forskelligheder fra sted til sted, om det især var mænd eller kvinder, der udgjorde størstedelen af køberne. For hovedstadsområdet er forholdene en del anderledes. Der er køberne for det meste unge mennesker. Der er nemlig sket det, at det er blevet en modesag at købe dråberne. Man har fundet ud af, at det er ganske fortrinligt at komme nogle dråber i en snaps. De skal også være gode mod »tømmermænd«.

Kristen Spillemand oplevet i funktionsfeltet

Ofte giver de forskellige meddelere sig af med at forklare forhold omkring Spillemanden:

»Når Spm. giver et råd ud, siger han altid: Med Guds hjælp skal det nok hjælpe. – Og da han sådan holder sig til Vorherre, er han rar at komme til« (16). – *En Karl*.

»Kristen Spillemand gav mig (. . .) en (. . .) skreven Formel (der indgaves eller anbragtes på den syge), og han var fuldstændig overbevist om dens helbredende Kraft« (17). – *E. T. Kristensen*.

»Spilmanden (. . .) hverken »læste« over de Syge eller brugte Indbilding, gudelig var han ikke engang; sandsynligvis bestod hans Kraft i et undertiden hos ustuderede Folk forekommende naturligt Instinkt for Diagnose, (. . .) en virkelig rationel Læge er gaaet tabt i ham« (18). – *Johannes V. Jensen*.

»Han havde samme Atmosfære af Gru omkring sig som Laust Glavind . . .« (19). – *Thit Jensen*.

»For Resten troede jeg (. . .) at hun (Thit Jensen) havde gaaet i Skole hos den kloge Mand, Kren Spillemand, der jo selv boede i selve Farsø, men ved nærmere Eftertanke maatte jeg opgive den Teori, for Kren Spillemand drev udelukkende 'hvid Magi'« (20). – *Chr. C. Korsgaard*.

»Spel'manden brugte aldrig Heksekunster uden naar Folk absolut troede de var forgjorte, saa morede det Spm. at lade dem løbe videre i Overtroen« (21). – *Jens Kr. Nielsen*.

»Jeg tror nok, at Kr. Spillemand oftest snakkede sig til det, og så gav han et eller andet husråd« (22). – *Gunnar Pedersen, Farsø.*

»Kom der en til ham, som han ikke troede at kunne hjælpe, gav han altid det Raad: Gaa hellere til Lægen (. . .) de fleste Læger, der kjendte ham, lod ham i Ro og Fred, fordi han var en hæderlig Person, der, saavidt bekendt, ikke gjorde Skade, men i Virkeligheden havde god Forstand paa Behandlingen af flere Sygdomme« (23). – *Nekrolog, Løgstør Avis.*

»Han var Typen paa en sindig jydsk Bonde, der tog alt med Alvor og Ro (. . .) (Den) Tro paa Hekseri, som han daglig var Vidne til (. . .) var (han) altfor klog og oplyst en Mand til selv at tro (. . .) paa. (. . .) (Selvom han erkendte) at ingen kunde overbevise dem om det modsatte« (24). – *Ønskes ikke nævnt.*

»Han var nødt til mange gange at blande noget overtro med i det; det kunne ikke nytte noget at det var noget folk kunne fatte lige ud ad landevejen. (. . .) Men dem der virkelig var syge, dem havde han også et godt råd til« (25). – *Kjeld Stephansen, Farsø.*

Ud fra disse optegnelser kan man se, at der er en hel del divergerende opfattelser af, hvordan Spillemanden var. Jeg har i den forbindelse fundet frem til, at den store forskel i opfattelsen af Spillemanden kunne skyldes, at meddeleeren afpasser sin forklaring, så den kommer til at legitimere nogle forhold eller handlinger hos ham selv. Det er givetvis tilfældet med *En Karl*, der fortalte, at Spillemanden altid holdt sig til Vorherre.

Han blev interviewet af folkemindesamleren Evald Tang Kristensen på en højskole, og for overfor det miljø at undskylde at man søgte den kloge, siger han at Spillemanden handlede i Guds navn – så ville det måske bedre kunne accepteres.

I andre optegnelser kommer det meget klart til udtryk, at personlige meninger og holdninger spiller ind på karakteristikken af Spillemanden. Det er f. eks. let at konstatere, hvis man ser på Johannes V. og Thit Jensens beskrivelser. Der har man i forvejen et kendskab til deres opfattelse og mentalitet. Johhannes V. Jensen er kendt som rationalist, hvilket i høj grad også lyser ud af hans optegnelse. Thit Jensen sværmede for det metafysiske, og derfor omtaler hun Spillemanden, så vægten er lagt på den mystiske side af ham. Dvs. at de forskellige opfattelser bygger på noget psykologisk og kan føres tilbage til den enkelte informants mentalitet, som på en eller anden måde bestemmer og farver karakteristikken.

Man må ikke tro, at optegnelserne derfor er forløjede. De ting, der omtales deri, er givetvis sande. Man kan betragte 'Spillemanden' som et uni-

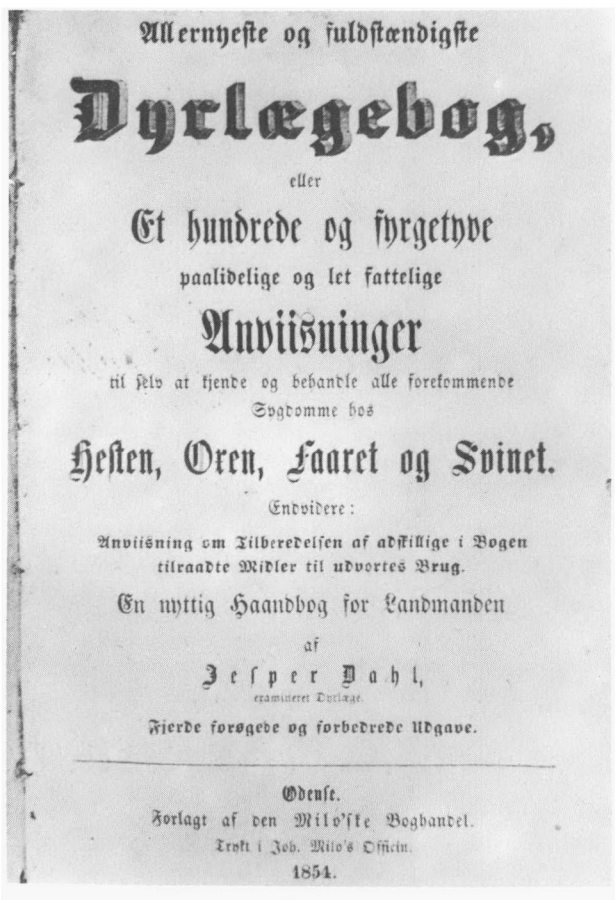
vers med mange facetter – hvori både *troldmanden* og *den rationelle læge* kan placeres. Styret af forskellige mekanismer fikserer folk på et enkelt eller nogle karaktertræk i dette univers. Alle de andre aspekter, som også er med til at danne universet, bliver undertrykt. Det kan ikke mindst, som det var tilfældet med *En Karl*, skyldes ydre påvirkninger, men også ideologi, temperament, holdninger osv., som det f. eks. var tilfældet med Johannes V. og Thit Jensens opfattelse af sandheden om Spillemanden.

Den endnu levende sagntradition om Spillemanden

Da jeg begyndte at arbejde med Spillemanden, undersøgte jeg, om det kunne lade sig gøre at skaffe materiale omkring Spillemanden ved i dag at gå ud og interviewe folk. – Jeg kommer selv fra Farsø og havde allerede en del referencepunkter i den egn. Imidlertid ville jeg gerne se, om det var muligt at finde folk uden for det område, der havde kendskab til ham. Jeg skrev derfor en artikel om Spillemanden, hvori jeg opfordrede folk til at henvende sig til mig, hvis de kendte noget til ham. Jeg fik tre svar, og de kom alle fra folk, som enten boede i egnen omkring Farsø, eller også var i familie med Spillemanden.

Jeg kunne altså konstatere, at sagntraditionen var koncentreret til Farsø og omegn. Og med det udgangspunkt gav jeg mig til at undersøge, hvorfor sagnene stadig levede netop der, når de i andre egne, hvor jeg ud fra Evald Tang Kristensen og optegnelserne i Dansk Folkemindesamling kunne se, der tidligere har været en sagntradition om Spillemanden, ikke længere eksisterede. Jeg prøvede at finde ud af, hvilke mennesker det var, der fortalte sagnene, og hvilken funktion de havde for dem. Idet jeg er opvokset på egnen, havde jeg et indgående kendskab til forholdene. Det viste sig, at jeg indenfor området kunne begrænse sagntraditionen til en bestemt gruppe mennesker, som alle havde en fælles miljømæssig baggrund. Det var alle folk af familier, som havde boet på egnen i mange generationer, og deres forhold dertil – og livsform i det hele taget – byggede på faktorer, som havde kulturelle og miljømæssige rødder tilbage til det samfund, Spillemanden levede i. Hele deres levevis var en forlængelse af det gamle 1800-tals samfund. Det gav sig bl. a. til kende i gruppens sagntradition, som altid kunne føres tilbage til det gamle almuemiljø.

For at finde ud af hvorfor man netop i den lille gruppe havde bibeholdt denne levevis, og hvilken funktion sagnene om Spillemanden havde for dem, tog jeg over til egnen for at tale med nogle af folkene. Jeg fandt da ud af, at der til byen Farsø i de sidste 15–20 år er sket en kolossal tilflytning. Omkring den gamle by er der kommet en mægtig dyne af parcelhuse, og befolkningstallet er steget fra nogle få hundrede til flere tusinde. Sammen

*Dyrlægebogen,
som Spillemanden
har ejet.*

med en ret stor frastlytning – især af unge mennesker – er der sket det, at den oprindelige befolkning ikke længere er i stand til at præge byen kulturelt eller på anden vis; tilflytterne har overtaget alle funktioner. Folkene, der tidligere i mange generationer havde udgjort byens indbyggere, er blevet degraderet til en lille minoritet, som efterhånden får nedbrudt sin egenart og går til grunde, enten fordi de assimileres i det nye, eller flytter eller dør.

Det var netop i den gruppe, der udgjorde byens minoritet af oprindelige beboere, man var fikseret til egnens gamle almuekultur. Sådan havde man levet i generationer, men i 60'erne kom den statslige landsplanlægning, hvori man bl. a. ønskede at undgå, at statslige institutioner og private virksomheder centraliserede sig omkring de store byer. Man ville som et led i

egnudviklingen søge at få dem ud i landdistrikterne, hvor forholdene i mange år ikke havde ændret sig, og hvor det eneste erhverv mange steder var landbrug. Staten tilskyndede bl. a. ved økonomiske tilskud folk til i de egne at etablere industrivirksomheder osv. Det var et tilbud mange tog imod, og det fik i mange egne til følge, at der efterhånden blev skabt en hel del nye arbejdspladser – til tider ofte flere end egnens befolkning kunne besætte, og derfor søgtes arbejdskraft udefra til området. Det betød – f. eks. for Farsø's og Hanstholm's vedkommende – at den oprindelige befolkning pludselig kom i mindretal. Den store gruppe af tilflyttere, der søgte til egnen, havde en helt anden levevis, og i og med at gruppen var stor, kunne den let blive normgivende og undertrykke områdets gamle kultur og miljø. Det viste sig også at være tilfældet i mange situationer, men på den anden side tilskyndede tilstedeværelsen af tilflytterne – og frygten for at de skulle kvæle det gamle – en hel del mennesker til at gøre sig deres egen kulturelle identitet bevidst og gøre et aktivt arbejde for at bibeholde den. Det giver sig bl. a. udslag i, at når gruppens medlemmer er sammen, så styrker man hinanden i kampen overfor det ny ved at minde hinanden om den fælles kulturelle og miljømæssige baggrund. Det sker konkret f. eks. ved at man beretter sagn. En mand fortalte mig: »De (sagnene) handler om min slægt. Det er mit folk. – Det er de rigtige! Vi fortæller dem i foragt overfor det nye« (26). Hele den daglige livsførelse præges af, at man vil hæge om sin kultur, hvilket kommer til udtryk i alt, fra madlavning og påklædning til livsholdning.

En meddeler sagde til mig: »Det irriterer mig grænseløst, at de andre (tilflytterne) bruger det stof de ingen adkomst har til – ingen begreb har på« (27).

Tilflytterne er kommet fra mange forskellige egne af landet og med forskellig kulturel baggrund. Efterhånden som de nu har boet på egnen en tid, er der opstået et eller andet ønske blandt dem om at få en nærmere tilknytning til stedet. Man har meldt sig ind i eller startet lokalhistoriske foreninger. Man har givet sig til at grave i egnens gamle kultur. Bl. a. er man søgt ned i den sagnmængde, som jeg ovenfor har omtalt, for at se, om der var noget i den, som man kunne bruge. Og de ting man har fundet, bliver anvendt i forbindelser, som den oprindelige befolkning på ingen måde har kunnet acceptere. F. eks. har man i Farsø engang valgt nogle sagnfigurer ud, som man »levendegjorde« til handelsstandsforeningens optog i forbindelse med en byfest.

En sådan adoption og brug af en anden gruppes kulturarv har fået til følge, at folk har undladt at melde sig ind i de lokalhistoriske foreninger, eller også er man søgt bort fra dem, fordi man ikke kunne gå ind på tilflytternes præmisser. For de oprindelige beboere er der tale om en fortsættelse

af deres egen kulturarv. Tilflytterne derimod søger ned i en sagnmængde, som for dem er ukendt, og som de har hentet i optegnelser og arkiver for at bruge dem på forskellig vis – de gør dem levende. Med andre ord er der for tilflytternes vedkommende, i forbindelse med deres brug af sagnene, tale om et forløb fra *booklore* (28) til *folklore*.

Da jeg arbejdede med interviewene og sagnene, fik jeg en fornemmelse af, at valget af de sagn, man fortalte i gruppen, ikke blot blev bestemt af, om de tilhørte den sagnmængde, der eksisterede fra egnens gamle almue-miljø, men at der måtte være nogle yderligere faktorer, som spillede ind og var bestemmende for udvælgelsen af sagn derfra til den øjeblikkelige fortælletradition. I andre egne af landet har der også levet kloge folk – for den sags skyld også på Spillemandens egen egn, f. eks. *Sander og Brokonen* – men mange af dem er i dag fuldstændig glemt (29).

Der måtte altså ligge en eller anden årsag, en eller anden prioritering til grund for, at man fortalte om Spillemanden – og andre personer og hændelser – frem for nogle andre, som tilhørte samme gruppe af sagn, og som man egentlig skulle tro var lige så brugbare. Jeg kom til at tænke på dette, da jeg studerede en meddelelse, Thit Jensen havde sendt til Dansk Folkemindesamling. Deri skrev hun, at hun havde læst Johannes Bechs bog om *Laust Glavind* (30), og at hun havde kendskab til et par kloge folk. – Hun havde ud fra bogen om Glavind fundet ud af, at hun besad nogle oplysninger, som tilsyneladende var af interesse, og hun skrev dem derfor ned til Dansk Folkemindesamling. Et lignende fænomen stødt jeg på i forbindelse med nogle optegnelser fra 1924. Det år var der i Aalborg Stiftstidende en artikel om Kristen Spillemand, og den fik til følge, at der pludselig kom en hel masse optegnelser om ham til Folkemindesamlingen. – Disse to eksempler viser, at der åbenbart er en sammenhæng mellem, hvad der omtales i medierne og folks opfatelse af, hvad der er interessant at beskæftige sig med – og hvor de altså i disse to konkrete tilfælde har været bestemmende for valget af sagn fra fortælletraditionen. Denne konstatering fik jeg yderligere verificeret i forbindelse med min egen artikel. Da jeg, kort efter at den havde været i avisen, kom til Farsø, var jeg inde på en restauration, og ved et nabobord hørte jeg to mænd snakke om Spillemanden. Den ene sagde: »Ja, Spillemanden han boede jo her ude vesten til byen« (31).

Med udgangspunkt i de sagn, der kort forinden havde stået i min artikel, fortalte de to mænd hinanden om Spillemandens familie og andre sagn, som jeg kendte fra Folkemindesamlingen. De var også inde på, at Johannes V. Jensen havde skrevet om ham. Det var et udsagn, jeg havde hørt før. Næsten alle de mennesker, jeg havde talt med om Spillemanden, kom på et eller andet tidspunkt ind på, at J. V. Jensen havde skrevet en historie om ham. Jeg havde også bemærket, at man i sin sagnfortælling – og det ikke

blot om Spillemanden – tog udgangspunkt i hans tekst, og hvis man virkelig ville legitimere et udsagn, var jeg tit ude for bemærkninger som: »Men det skriver Johannes V. jo også!« (32).

Denne måde at ræsonnere på hænger sammen med en offentlighedsopfattelse, som bygger på en fuldstændig accept af det skrevne ord. Mediernes budskab er den endegyldige sandhed, og man kan endda spore en ærbødighed overfor det, som gør, at man er parat til at droppe sin egen mening. Og det er givetvis en sådan mekanisme, som ligger bag udvælgelsen af stof fra den samlede mængde sagn fra det gamle almuesamfund. – Respekten for det skrevne har gjort, at man tillægger det en autoritet, som er langt større end man nogensinde kunne drømme om at tillægge sine egne udtalelser. Derfor vælger man i det 20. århundrede at fortælle sagn, som f. eks. Johannes V. Jensen har skrevet i sine historier, eller som i det mindste er i relation dertil. Man kan komme ud for folk, som så at sige har kanoniseret Jensens bøger om himmerlandsfolkene. Det er især hos egnens ældre, man finder en sådan holdning, og den kan for manges vedkommende føres tilbage til første gang, de stiftede bekendtskab med hans tekster. Det var ikke så mange, der læste dem, men de blev formidlet til dem via oplæsninger og foredrag af egnens lærer. Og i og med at det blev forestået af skolelærerne, har det givetvis tilført historierne et skær af endegyldig sandhed, for læreren blev jo betragtet som en autoritet, og man var vant til at acceptere alt det, han formidlede.

Sagnvalget indenfor den omtalte relevante gruppe af sagn er altså styret af nogle mekanismer, som hænger sammen med en bestemt offentlighedsopfattelse, hvor respekten for mediernes budskab indvirker på folks opfattelse af, hvilke sagn man vil trække frem.

Slutbemærkning

Med det udgangspunkt jeg har valgt i arbejdet med den kloge Kristen Spillemand, er jeg stødt på nogle problemer i forbindelse med det ældre kildemateriale. Før i tiden anlagde man det synspunkt, at hovedformålet primært var at indsamle stof på de vage præmisser, at de skulle sige noget om folks kulturarv – give de kommende slægter af det danske folk et levende billede af de henfarne tider – og så har det ellers været op til disse kommende generationer at finde ud af, hvad optegnelserne kunne bruges til i en forskningsmæssig sammenhæng. Ud over begrænsningen til det, der drejede sig om folketro, gjorde man sig i interviewsituationen ikke klart, hvad den specifikke hensigt var med det materiale, som blev resultatet af samtalen. Man lod sig styre af en eller anden intuitiv fornemmelse, hvorved optegnelserne ofte har fået en ret forskelligartet karakter. Det viser sig

tit, at det, man tidligere har afgjort skulle være en optegnelse om et bestemt emne, egentlig drejer sig om noget helt andet. Selvom der på arkivskufferne på Dansk Folkemindesamling står Kloge Folk, behøver det ikke at betyde, at indholdet også primært handler om den kloge, hvis navn de er forbundet med – i alt fald ikke ud fra en folkemedicinsk synsvinkel.

Hvis man undersøger optegnelserne nærmere, viser det sig ofte, at det er nedskrifter af anekdoter, vandresagn m. m., hvor den eneste forbindelse til den kloge tilfældigvis skyldes, at de er fikseret til vedkommendes navn. Det vil sige, at den kloge der er indgået i en sammenhæng, som ikke har ret meget med hans funktion i forbindelse med folkemedicin at gøre – han er blevet en *sagnmagnet*. – Det var en meddeler til Dansk Folkemindesamling, Jens Kr. Nielsen, Aars, klar over. Han skrev i 1922 et stykke om den kloge mand *Beg'en fra Gislum*. Deri karakteriserer han sine egne meddelelser. Han skriver, at Beg'en bliver: »Opfattet saaledes at han var en Slags Helt i en Morskabsroman. (. . .) (Optegnelserne er anekdotestof fra) Sammenkomster og Gilder (hvor) det altid, ogsaa tildels endnu, (har) været almindeligt Samtale-Emne, som nogle har taget alvorligt og andre som Morskab. Ligesom Kongerne har haft deres Hofnarre, har Bønderne ogsaa haft deres Narre at more sig over« (33).

Det kunne Jens Kr. Nielsen se, fordi han tilhørte det samme kulturelle og sociale miljø som informanterne. De ældre forskere erkendte ikke dette, for de arbejdede ikke med stoffet i dets sammenhæng, men snævrede deres forskning ind til kun at omfatte et enkelt emne, som de betragtede isoleret fra helheden. Derfor har man ikke været klar over, at når folk omtalte mennesker, der var kendt som kloge, så kunne det være i forskellige sammenhænge. Enten kunne det dreje sig om en beskrivelse af konkrete forhold omkring den kloge, men oftere indgik den kloges navn som *sagnmagnet* for at gøre sagn og historier nærværende, *lokalisere* dem, og i den forbindelse er der ingen relation til hans personlige funktion i folkemedicinsk regie. Det har de ældre forskere ikke kunnet adskille, og vi finder det derfor blandet sammen i deres optegnelser. Derved opstår der nogle begrænsninger, når man idag gerne vil arbejde med de gamle optegnelser. For det første er der begrænsningen til det folketrosmæssige, og for det andet er der problemer, fordi man ikke har været sig den sociale sammenhæng bevidst, da man foretog kildeindsamlingen.

For mig er det væsentlige netop i arbejdet med etnomedicin/kloge folk at kunne angribe emnet fra så mange vinkler som muligt. Opgaven må være at klarlægge så store dele af funktionsfeltet omkring fænomenet som muligt, sådan som det opfattes af de implicerede – altså interaktionen i den kulturelle og sociale kontekst.

Problemformuleringen bliver da at betragte den kloge i sit funktionsfelt,

og overfor fænomenerne i denne kontekst at stille spørgsmålene hvordan og hvorfor. Hvordan og hvorfor eksisterer den kloge? Hvorfor går patienterne til ham? Hvordan opfattes han – af lægerne, myndighederne, patienterne og af folkloristerne? Hvorfor forholder de sig sådan? Osv.

Noter og henvisninger:

1 Solhverv, Juleskrift til Ungdommen. Udgivet af Jens Marinus Jensen. Kbh. 1929. Johannes V. Jensen: Spilmanden, den kloge Mand i Farsø. S. 10. 2 DFS 1906/23 – 1594, 06.12.1939. 3 Solhverv, Kbh. 1929, J. V. Jensen: Spilmanden. S. 7. 4 Ibid. s. 11. 5 DFS 1906/23 – 1587, 03.05.1922. 6 E. T. Kristensen: Danske Sagn VI – 1, Århus 1899. »Særlig bekendte kloge mænd«, nr. 822. 7 Mangors Land-Apothek, til Landmænds Nytte. Fjerde gennemsete oplag, Kbh. 1826. Prof. dr. Wendts indledning, s. II. 8 Fra Himmerland og Kjær Herred, historisk årbog 1948, Aalborg 1948. Th. Thomsen: En vesthimmerlandsk bondetype, s. 286–287. 9 Fataburen, Nordiska museets och Skansens årsbok 1976, Lund 1976, Birgitte Rørbye: Den illegale sygdomsbehandling som folkloristisk problem. Deri citerer hun denne indberetning fra december 1793 fra distriktskirurg Flock, Horsens, s. 204. 10 Fra Himmerland og Kjær Herred, historisk årbog 1952, Aalborg 1952, P. Bach: Pioneren Soren Piesen, s. 276. 11 Ibid. s. 276–277. 12 Brev, fra Søren Nielsen, Giver. Født 1885. 26.12.1977. 13 DFS 1906/23 – 1594, 23.04.1924. 14 Aalborg Stiftstidende, 16.04.1959. 15 Brev, fra apoteker Gustav Sindbæk, Farsø, 19.11.1977. 16 E. T. Kristensen: Jyske Folkeminder VI, Kbh. 1883, nr. 226, meddelt af 'En Karl'. 17 E. T. Kristensen: Gamle Raad, Viborg 1922, s. 5. 18 Solhverv, Kbh. 1929, J. V. Jensen: Spilmanden, s. 7–13. 19 DFS 1906/23 – 1594, 06.12.1939, meddelt af Thit Jensen. 20 København, 30.04.1924, indlæg af Chr. C. Korsgaard. 21 DFS 1906/23 – 1594, 23.04.1924, meddelt af J. K. Nielsen, Aars. 22 Min egen optegnelse, meddelt af Gunnar Pedersen, Farsø, 15.10.1977. 23 Løgstør Avis, 10.06.1891, nekrolog over Spillemanden. 24 DFS 1906/23 – 1594, 23.04.1924, meddeleren ønsker sig ikke nævnt. 25 Min egen optegnelse, meddelt af Kjeld Stephansen, Farsø, 05.11.1977. 26 Egen optegnelse, meddelt af Gunnar Pedersen, Farsø, 10.04.1978. 27 Ibid. 28 Booklore er en betegnelse, man bruger om folkloristisk materiale, som ikke længere er levende, men som findes bevaret i optegnelser eller bøger. 29 Endvidere er det tilfældet med Madam Selle fra Præstø, som Birgitte Rørbye omtaler i Folk og Kultur 1977, Kbh. 1977. Hun skriver: »Fortælletraditionen fra egnen (ved Præstø) kender ingen klog kone af det navn.« 30 Johannes Bechs bog Laust Glavind blev i 1939 udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder. 31 Egen optegnelse, 27.12.1977. 32 Ibid. 33 DFS 1906/23 – 1587, 03.05.1922.

Litteraturliste:

Ud over de tekster, der henvises til i ovenstående afsnit, har jeg benyttet:

Unifol, årsberetning 1977, Institut for Folkemindevidenskab, Københavns Universitet, Kbh. 1978.

Birgitte Rørbye: Nutidig folkemedicin, s. 141–147. Folk og Kultur 1973, Kbh. 1973.

Karsten Biering: Folkelig lægekunst på Løgstøregnen, Folk og Kultur 1973, s. 31–57.

Evald Tang Kristensen: Jyske Folkeminder VI, Kbh. 1883, nr. 225, 226. Danske Sagn VI – 1, Aarhus 1900, nr. 820, 821, 822. Danske Sagn VI – 2, Aarhus 1901, nr. 480, 740, 741, 918, 1691, 1792, 1803. Danske Sagn. Ny Række IV, Kbh. 1932, nr. 1117. Danske Sagn. Ny Række VI, Kbh. 1936, nr. 281, 282, 283, 625. Minder og oplevelser II, Viborg 1924, s. 350. Minder og oplevelser III, Viborg 1925, s. 149–171.

Søren Vasegaard: Fra Klejtrup Sogn. Bidrag til Belysning af himmerlandsk Bondekultur i 70'erne. Kbh. 1925. Fra Himmerland og Kjær Herred, historisk årbog 1922.

Louise Deus: Landsbyen Farsø.

Iørn Piø: Folkeminder og traditionsforskning. Anden forøgede udg. Kbh. 1971, s. 9–32.

H. P. Hansen: Kloge Folk I–II, Kbh. 1960–1961. Bondens Eje. Udgivet af Gjensidig Brandkasse »Vesthimmerland« og Bygningsbrandforsikringen »Himmerland« 1963.

Anders Christensen: Bondens Eje, s. 9–78. Danmarks Natur, bd. 7, Hede Overdrev og Eng. Kbh. 1970, s. 9–72.

Endvidere har jeg benyttet diverse optegnelser fra Egne indsamlinger, Dansk Folkemindesamling, Vesthimmerlands Museum i Aars, Landsarkivet i Viborg, Rigsarkivet samt Lokalhistorisk Arkiv i Farsø.

Summary

Kristen Spillemand – the Nature Healer in Himmerland

The starting point of a folklorist must be to tell something about people themselves. The scholars of former days took a somewhat different attitude. They studied people's cultural heritage in the hope of being able to find elements of the oldest culture. People were important only in a passive context – as bearers of the object of study.

This was the reasoning behind the study of healers and folklore altogether. It was used as the source of popular beliefs. This meant that the folklorists centred upon what in the healer was related to popular beliefs. They focussed on this and did not see the healer as part of a complex system. In no way did they take into account why the healer existed, or why people consulted him.

As regards research the starting-point today is to treat the material from the point of view of interactions between people. Accordingly one has to take into account the context in which the parties involved live because this has a very decisive influence on opinions and beliefs.

The object of this paper is to describe the interaction between a nature healer and his contemporaries in order to find something general about healers and the context in which they operate. I have chosen to work with the classical type of healers taking as my point of departure the healer Kristen Spillemand (1808–91) from Farsø in Himmerland.

Having chosen the starting-point in my work with Kristen Spillemand I have run into problems in connexion with the older source material. Beyond the limitation that they were dealing with popular beliefs the older collectors did not, in the interview situation, consider what they were going to use the records for. They let themselves be guided by some intuitive feeling which often caused the material to be rather heterogeneous. If the records are scrutinized, it often turns out that they are records of anecdotes, migratory legends etc., in which the only relation to the healer happens to be that they are attached to the name of the person in question. This means that the healer has formed part of a context which is only slightly related to his function in connexion with popular medicine – he has become a legend magnet. The older scholars did not recognize this, for they did not work with their material in its context but zoomed in on an individual object and studied it autonomously. In doing so they did not realize that when people referred to other people known as healers, it might be in different contexts. It might be a description of concrete things relating to the healer, but more often the healer's name formed part of it as a legend magnet to make the story seem more realistic. The older scholars were incapable of dissociating things, and thus we find them all mixed up in their records, a fact which makes it problematic to work with their material.

To me the essential thing in working with ethno-medicine/healers is to be able to attack the subject matter from as many angles as possible. The task must be to explain as large parts of the functional field round the phenomenon as possible, as it is seen by those involved i. e. the interaction in its cultural and social context.